

วิจารณ์หนังสือ

อำนาจของภาษาและวรรณกรรมไทย. เขียนโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯ: นานตาแฮก, 2566.

บทวิจารณ์โดย พินเนศ หล้าคำ*

ภาษาและวรรณกรรมล้วนเป็นผลผลิตของสังคม ดังนั้นแล้วผู้ผลิตหรือผู้สร้างสรรค์ ภาษาและวรรณกรรมในทุกสมัยนั้นก็ล้วนแต่อยู่ภายใต้อำนาจของสังคม การเมือง และเศรษฐกิจเช่นกัน หนังสือ *อำนาจของภาษาและวรรณกรรมไทย* โดยสุจิตต์ วงษ์เทศ นำเสนอถึงเรื่องราวในอดีตของภาษาและวรรณกรรมที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อการเมืองการปกครอง สภาพสังคม และเศรษฐกิจของรัฐไทย(สยาม) อย่างเช่น *โองการแช่งน้ำ* อันเป็นวรรณกรรมที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางการเมืองแบบศูนย์รวมอำนาจ ซึ่งได้อ้างแนวคิดจากทางพุทธศาสนิกายเถรวาทจากลัทธิที่มองว่าพระมหากษัตริย์และสถาบันกษัตริย์นั้นเป็นสมมุติราชาและได้รับการยกย่องว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดิน (หมายถึง เจ้าของที่ดินทั้งหมดที่มีในประเทศ) อีกทั้งวรรณกรรมชิ้นนี้ถูกแต่งขึ้นด้วยจุดประสงค์เพื่อใช้ในพิธีกรรมถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา และพิธีกรรมดังกล่าวดำรงสืบมาจนถึงปัจจุบันในหน่วยงานราชการ ตัวอย่างดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นถึงอำนาจของภาษาและวรรณกรรมได้พอสมควร

หนังสือเล่มนี้ประกอบไปด้วยเนื้อหาทั้งหมด 6 บท สำหรับบทแรกเรื่อง *ภาษาและวรรณกรรมไทยสมัยเริ่มแรก* กล่าวถึงที่มาและจุดเริ่มต้นของภาษาและวรรณกรรมไทย ซึ่งภาษาและวรรณกรรมไทยเริ่มแรกมีรากฐานมาจากสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจบริเวณโซเมีย (zomia) ซึ่งเป็นบริเวณที่มีพื้นที่ตั้งแต่กลางทวีปเอเชียที่ค่อนข้างต่ำ (อยู่ในบริเวณตอนใต้ของจีนต่อเนื่องมาจนถึงภาคพื้นทวีปของอุซเบก)

ในเรื่องการศึกษาเกี่ยวกับภาษาและวรรณกรรมไทยนั้น ผู้เขียนได้แบ่งช่วงเวลาออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่ 1) *ช่วงก่อนมีอักษรไทย* โดยในช่วงเวลานี้วรรณกรรมจะอยู่ในรูปแบบของคำบอกเล่า เนื่องจากยังไม่มีตัวอักษร การจดบันทึก หรือการเขียน ผู้คนจึงถ่ายทอดเรื่องราวด้วย “คำบอกเล่า” และ 2) *ช่วงหลังมีอักษรไทย* ภาษาและวรรณกรรมไทยได้รับการพัฒนามากขึ้น

* นิสิตปริญญาตรีชั้นปีที่ 3 สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

โดยมีวิวัฒนาการจากตัวอักษรเขมรและมอญบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อภาษาและวรรณกรรมมีลายลักษณ์เขียนด้วยตัวอักษรไทยแล้วนั้น ส่งผลให้ภาษาไทย อักษรไทย และวัฒนธรรมไทย ทั้งหมดนี้เป็นสัญลักษณ์ของพลังที่ดึงดูดผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ ในดินแดนไทยให้กลายเป็นไทยมากขึ้น

บทที่ 2 *คำบอกเล่าเริ่มแรกในดินแดนไทย* ว่าด้วยเรื่องภาษาและวรรณกรรมเริ่มแรก ที่ปรากฏในดินแดนไทย โดยภาษาและวรรณกรรมเริ่มแรกนั้นเป็นของผู้คนในวิถีสิกรรม (ทำนา ทำไร่แบบพึ่งพาธรรมชาติ) วรรณกรรมของผู้คนในวิถีสิกรรมเป็นคำบอกเล่าด้วยภาษาพูดของชาติพันธุ์นั้นๆ วิถีสิกรรมนำมาซึ่งการปฏิบัติพิธีกรรมที่เป็นคำบอกเล่า เช่น การวิ่งวอน ร้องขอต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ โดยทำเพื่อวิ่งวอนร้องขอต่อผีฟ้า (อำนาจเหนือธรรมชาติ) พิธีกรรมจากคำบอกเล่าซึ่งเป็นวรรณกรรมในสมัยเริ่มแรกนั้น ชี้ให้เห็นว่าความเชื่อเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ภาษาและวรรณกรรมมีการเติบโตและพัฒนา

คำบอกเล่าเริ่มแรกที่ถูกเขียนได้ยกตัวอย่างมา เช่น เช่นผีแม่ข้าว (แม่โพสพ) น้ำฝนจากกบ (พญาคันคาก) นกส่งขวัญขึ้นฟ้า (นกหัสติลิงค์) หมาส่งขวัญขึ้นฟ้า ซึ่งตัวอย่างคำบอกเล่าที่ผู้เขียนยกมานั้น ล้วนมีที่มาจากความเชื่อเรื่อง “ขวัญ” และเกี่ยวข้องกับการทำสิกรรมทั้งสิ้น พบเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น ภาพเขียนสีตามเพิงผา ประติมากรรมบนหน้ากลองสำริด (กลองมโหระทึก) เป็นต้น

บทที่ 3 *วัฒนธรรมอินเดียแผ่ถึงอุษาคเนย์* อธิบายถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียที่เผยแพร่เข้ามาในดินแดนอุษาคเนย์ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อภาษาและวรรณกรรมไทย โดยเริ่มจากการที่วัฒนธรรมอินเดียเผยแพร่เข้ามายังดินแดนอุษาคเนย์จากการค้าระยะไกลกับรัฐในดินแดนอุษาคเนย์ เมื่อวัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่รัฐที่อยู่ภายในดินแดนอุษาคเนย์จึงได้ส่งผลต่อภาษาและวรรณกรรมของรัฐนั้นๆ กล่าวคือ ได้มีการรับเอาวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสาน ทำให้ภาษาและวรรณกรรมอุษาคเนย์ (รวมถึงภาษาและวรรณกรรมไทย) มีลักษณะเป็นแบบแผนมากขึ้น จากเดิมที่เป็นวรรณกรรมทางความเชื่อในศาสนาผี จึงได้เปลี่ยนมาเป็นภาษาและวรรณกรรมทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนา ส่วนอีกแบบแผนที่สำคัญมากคือแบบแผนตัวอักษร ได้แก่ อักษรเขมรและอักษรมอญซึ่งเป็นต้นแบบให้กับอักษรไทย แล้วถูกใช้สร้างสรรค์ภาษาและวรรณกรรมไทยในเวลาต่อมา

อิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียนั้นมีศักยภาพสูงในการเพิ่มพลังให้แก่ภาษาและวรรณกรรมไทย เพื่อใช้ผดุงอำนาจจนขั้นนำไปเหนือกว่าคนกลุ่มอื่น กล่าวคือ อุษาคเนย์ประกอบด้วยผู้คนหลากหลายเผ่าพันธุ์ ซึ่งทุกเผ่าพันธุ์ต่างก็มีพื้นที่นับถือเป็นของตน และเมื่อมีการ

ยักยอกของตนอยู่เหนือผีของเผ่าพันธุ์อื่นๆ ก็มักก่อให้เกิดความขัดแย้งเรื่อยมา ดังนั้นชนชั้นนำจึงเลืกรับเอาศาสนาเข้ามาเพื่อหล่อหลอมคนจากหลายเผ่าพันธุ์ให้มานับถือศาสนาและมีศรัทธาองค์เดียวกัน (ก่อนการเข้ามาของวัฒนธรรมอินเดียนั้น อูษาคเนย์มีความเชื่อเรื่องผีเป็นหลัก เช่น ผีฟ้า)

บทที่ 4 *อำนาจของภาษาไทย* กล่าวถึงรัฐอยุธยาที่เป็นรัฐเครือญาติที่ถูกสถาปนาจากรัฐละโว้ (ลพบุรี) และรัฐสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) โดยในสมัยแรกๆ อยุธยาใช้อักษรเขมรและสื่อสารด้วยภาษาเขมรเป็นภาษาราชการ (ตามแบบอย่างรัฐละโว้) แต่ก็มีเหล่าเจ้านายหรือนขุนนางบางส่วนที่พูดภาษาไทยจากรัฐสุพรรณภูมิ โดยใช้อักษรเขมรเขียนภาษาไทย ความเป็นเขมรของอยุธยาสืบเนื่องมาจากการสืบเชื้อสายมาจากวงศ์กษัตริย์กัมพูชาแห่งพระนครหลวง (กรุงศรีอยุธยา หรือ นครธม)

รัฐอยุธยาเริ่มหันมาใช้ภาษาไทยและเกิดการสำนึกตนว่าเป็นไทยมากขึ้นด้วยเหตุผล 2 ประการ *ประการแรก* เจ้านครอินทร์ (ผู้สืบเชื้อสายสุพรรณภูมิ) เสวยราชย์ขึ้นเป็นกษัตริย์อยุธยา ซึ่งในช่วงก่อนหน้าแผ่นดินเจ้านครอินทร์ ผู้คนใช้ภาษาไทยเป็นภาษาทางการค้าเท่านั้น ส่วนภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันเป็นภาษาตามชาติพันธุ์ของตน และผู้คนไม่เรียกตนเองว่า “ไทย” หรือ “คนไทย” แต่เรียกตนเองตามชาติพันธุ์ทางวัฒนธรรม เช่น ลาว ลื้อ ผู้ไทย จ้วง ซึ่งในเวลาต่อมาหลังแผ่นดินเจ้านครอินทร์ ภาษาไทยเริ่มมีอำนาจมากขึ้น และถูกใช้เป็น “ภาษาราชการ” ผู้คนที่ใช้ภาษาไทยเริ่มหันมาเรียกตนเองว่า “คนไทย” มากขึ้น และประการที่สอง อยุธยามีความมั่งคั่งจากการค้ากับต่างชาติ เกิดเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่ดึงดูดผู้คนจากหลากหลายชาติพันธุ์ให้เข้ามาทำการค้าในอยุธยา ทั้งนี้เมื่อภาษาทางการค้าที่ใช้ คือ ภาษาไทย ก็ทำให้ผู้คนจากหลายชาติพันธุ์ต้องใช้ภาษาไทยในการสื่อสาร กล่าวได้ว่าการค้าก็มีส่วนทำให้อำนาจของภาษาไทยกระจายตัวไปในพื้นที่ต่างๆ ตามเส้นทางการค้า เมื่อนานวันเข้าภาษาไทยก็ถูกกลมกลืนกลายเป็นภาษาในชีวิตประจำวันของผู้คนทุกชาติพันธุ์ที่เข้ามาทำการค้ากับอยุธยา

บทที่ 5 *วัฒนธรรมนานาชาติในภาษาและวรรณกรรมไทย* กล่าวถึงเปลี่ยนแปลงของภาษาและวรรณกรรมไทยที่เกิดขึ้นจากการเข้ามาของวัฒนธรรมนานาชาติ โดยวัฒนธรรมนานาชาติได้พักตัวอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำของสังคม การรับเอาวัฒนธรรมนานาชาติเข้ามาผสมผสาน ทำให้ภาษาและวรรณกรรมไทยเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ จากเดิมที่ภาษาและวรรณกรรมไทยถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความเชื่อของมนุษย์ในด้านพิธีกรรมของศาสนาผี ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธก็ได้เปลี่ยนจุดมุ่งหมายไป โดยการที่กลุ่มชนชั้นนำได้นำเอา

ภาษาและวรรณกรรมมาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองในการผนึกปึกแผ่นทางการเมืองและวัฒนธรรม

รัฐอยุธยาในช่วงสมัยแรกๆ เป็นรัฐที่มีประชากรหลากหลายชาติพันธุ์ที่ใช้ภาษาต่างกัน ตามชาติพันธุ์ของตน การเข้ามาของผู้คนชาติพันธุ์ต่างๆ นี้สืบเนื่องมาจากสถานะศูนย์กลางทางการค้า เมื่อประชากรมีความหลากหลายจึงต้องมีการสร้างความมั่นคงทางการเมืองด้วยการผนึกความเป็นปึกแผ่นทางวัฒนธรรม ขนชั้นนำจึงใช้ภาษาและวรรณกรรมในการหล่อหลอมผู้คนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้ภาษาและวรรณกรรมไทยมีอำนาจมากขึ้น ดังจะเห็นได้จาก การที่รัฐอยุธยาใช้ “เทศน์มหาชาติ” ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางศาสนาในการสร้างความมั่นคงทางการเมือง โดยการใช้ภาษาไทยเป็นภาษากลางในการเผยแผ่ศาสนาพุทธเถรวาท ทำให้ภาษาไทยแพร่กระจายออกไปและมีส่วนหล่อหลอมผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ให้กลายตนเป็นไทยในรัฐอยุธยา นอกจากนี้รัฐอยุธยายังใช้การเทศน์มหาชาติในการขยายอิทธิพลของตนจนแผ่อำนาจสู่หัวเมืองทั้งใกล้และไกล ส่งผลให้ผู้คนจากหัวเมืองทั้งใกล้และไกลที่รับเอาภาษาและวรรณกรรมไทยจากการเทศน์มหาชาตินั้นเริ่มมีสำนึกตนเป็นไทยกันมากขึ้น

บทที่ 6 ก่อนเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ ในบทนี้ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงความเสื่อมสลายลักษณะความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมจากภาษาและวรรณกรรมไทย หรือกล่าวอีกแง่หนึ่ง คือ ความเปลี่ยนแปลงของภาษาและวรรณกรรมไทยก่อนเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ โดยประเด็นดังกล่าวเป็นผลมาจากการค้าทางทะเลกับนานาชาติ ทำให้ชนชั้นนำได้มีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันข้อมูลจากหลายวัฒนธรรม ส่งผลให้บทบาทความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมในภาษาและวรรณกรรมไทยเสื่อมสลายไป และเริ่มเข้าสู่ภาษาและวรรณกรรมสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้จาก “รามเกียรติ์” จากเดิมเป็นเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ สะท้อนผ่านพระนามของกษัตริย์ว่าเป็น “รามธิบดี” และชื่อบ้านนามเมืองอย่าง “อโยธยา” หรือ “อยุธยา” และมีการละเล่นแสดงโขนสรรเสริญพระราม ครั้นต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ กลอนตอนท้ายบทละครเรื่องรามเกียรติ์ (พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1) ระบุไว้ว่าเป็นเรื่องไม่มี “แก่นสารสิ่งใด” สะท้อนให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ของภาษาและวรรณกรรมที่ลดลงจากเดิม

เมื่อความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมในภาษาและวรรณกรรมลดลง ฉันทลักษณ์ที่ผูกแนบแน่นกับพิธีกรรมก็ลดลงตาม เช่น กาพย์ (ร้อยกลองศักดิ์สิทธิ์จากอินเดีย) ในทางกลับกันฉันทลักษณ์ของชาวบ้านหรือสามัญชนก็เติบโตเข้ามาแทนที่ เช่น กลอนเพลงที่ใช้แต่งเพลงยาว อย่างเพลงยาวนิทานกลอนเรื่อง “พระอภัยมณี” ที่สะท้อนความเป็นวรรณกรรมไทยร่วมสมัย จากการเป็นวรรณกรรมทางการเมืองในรูปแบบนิทานกลอน โดยเนื้อเรื่องของพระอภัยมณีมีลักษณะ

เพื่อด้านสงครามการค้าอำนาจนิยมของอังกฤษ หากพิจารณาตามประวัติศาสตร์นั้นพบว่าอังกฤษติดต่อกับสยามตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ในครั้งสมัยอยุธยาอังกฤษได้ยึดอินเดียและศรีลังกาเป็นเมืองขึ้นแล้ว จึงต้องการเมืองท่าเป็นฐานทัพเรือ รอบอ่าวเบงกอล ซึ่งอ่าวเบงกอลฝั่งตะวันออกมีพื้นที่ที่เป็นของสยาม จึงเป็นเหตุให้อังกฤษเข้ามาเจรจากับสยาม ความเคลื่อนไหวทางการเมืองระหว่างสองชาตินี้อยู่ในความรับรู้ของสุนทรภู่ เนื่องด้วยเป็นขุนนางในราชสำนัก จึงเกิดเป็นเนื้อเรื่องวรรณกรรมร่วมสมัยก่อนเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่

สรุปแล้วหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้นำเสนอให้เห็นถึงอำนาจของภาษาและวรรณกรรมไทย โดยเริ่มตั้งแต่จุดกำเนิดของภาษาและวรรณกรรมไทยที่กำเนิดขึ้นบริเวณไซบีเรีย และอธิบายถึงความเชื่อที่นำมาสู่การสร้างสรรค์ภาษาและวรรณกรรม เช่น “ขวัญ” ความเชื่อนี้นำมาสู่วรรณกรรมชนิดแรกๆ อย่าง “คำบอกเล่า” ดังเช่นเรื่อง เช่นผีแม่ข้าว (แม่โพสพ) น้ำฝนจากกบ (พญาคันคาก) นกส่งขวัญขึ้นฟ้า (นกหัสติลิงค์) โดยวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงแรกนั้น ล้วนแต่เป็นวรรณกรรมที่เกิดจากความเชื่อทางศาสนาผี ในเวลาต่อมาเกิดการค้าระยะไกล ทำให้วัฒนธรรมของต่างชาติเข้ามาภายในรัฐอยุธยา วัฒนธรรมที่เข้ามาส่งผลกับภาษาและวรรณกรรมไทยมากที่สุด คือ วัฒนธรรมอินเดีย โดยส่งผลให้ภาษาและวรรณกรรมไทยมีแบบแผนมากขึ้น และแบบแผนที่สำคัญที่สุดคือแบบแผนตัวอักษร รัฐอยุธยาเป็นรัฐที่มีประชากรหลากหลายชาติพันธุ์ ในระยะแรกผู้คนใช้ภาษาไทยเพื่อการค้าเท่านั้น ทำให้ชนชั้นนำต้องการฝึกฝนทักษะทางการเมืองและวัฒนธรรมเพื่อความมั่นคงของรัฐ ด้วยการใช้ศาสนาและภาษาเป็นเครื่องมือ โดยกระทำผ่านตัวหนังสือ เช่น การเทศน์มหาชาติด้วยภาษาไทย การบริหารราชการผ่านตัวอักษร (ตราสาร ใบบอก) เป็นต้น ส่งผลให้ภาษาไทยเกิดการแพร่กระจายในวงกว้างมากขึ้น และสืบเนื่องจากการเป็นรัฐศูนย์กลางทางการค้า ทำให้อยุธยาได้พบเจอกับนานาชาติที่เข้ามาทำการค้า ชนชั้นนำได้แลกเปลี่ยนข้อมูลจากหลายวัฒนธรรม เป็นผลให้ภาษาและวรรณกรรมไทยเริ่มก้าวเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่มากขึ้น

นอกจากนี้หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอเนื้อหาถึงช่วงเวลาของวรรณกรรมไทยก่อนเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ (บทที่ 6) โดยผู้เขียนได้รวบรวมและเรียบเรียงเนื้อหาขึ้นจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและมานุษยวิทยา ซึ่งผู้วิจารณ์เล็งเห็นถึงประเด็นอำนาจของภาษาและวรรณกรรมไทยนี้ว่ายังสามารถอธิบายต่อไปได้อีก อำนาจของภาษาและวรรณกรรมไทยในสมัยหลังจากช่วงเวลาของผู้เขียนได้เขียนจบไว้นั้น ยังมีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของภาษาและวรรณกรรมอีกมาก เช่น สมัยรัชกาลที่ 5 เกิดกบฏผีบ้าผีบุญ ซึ่งนักวิชาการให้ความเห็นว่า “วรรณกรรมที่ผู้คนในท้องถิ่นอีสานยึดถืออย่าง “คำผญา” อาจเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้เกิดการ

กบฏขึ้น”¹ สะท้อนให้เห็นว่าในเวลาต่อมาภาษาและวรรณกรรมก็ยังคงมีอำนาจ หากเป็นไปได้
สิ่งที่ผู้วิจารณ์อยากเห็นคงเป็นการศึกษาในประเด็นนี้ต่อเนื่องจากช่วงที่ผู้เขียนได้อธิบายจบไว้ใน
สมัยต่อมา

ท้ายที่สุดแล้วผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า หนังสือ *อำนาจของภาษาและวรรณกรรมไทย*
นั้นได้อธิบายถึงเนื้อหาได้อย่างครอบคลุม ตั้งแต่จุดกำเนิดของภาษาไทยในสมัยก่อน
ประวัติศาสตร์ เรื่อยมาจนถึงปัจจัยหรือสาเหตุต่างๆ ที่ทำให้ภาษาและวรรณกรรมไทยมีอำนาจ
ในตัวเอง ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงวิวัฒนาการของภาษาและวรรณกรรมไทยได้อย่างสมบูรณ์
และชี้ให้เห็นถึงอำนาจของภาษาและวรรณกรรมไทยได้อย่างตรงไปตรงมา อย่างไรก็ตามก็ควรมี
การเล่าเรื่องเพิ่มเติมในช่วงเวลาต่อจากที่ผู้เขียนได้อธิบายจบไว้ในประเด็นเดียวกัน

¹ ไพฑูรย์ มีกุล, *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436-2453* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517), หน้า 87.